

AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN BOLALARNI SENSOMOTOR RIVOJLANTIRISHNI KORREKSION PEDAGOGIKA ISH TIZIMIDA AMALGA OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI

Xudoyberdiyeva Ra'no Arabboyevna

Prezident huzuridagi ijtimoiy himoya milliy agentligi

Namangan viloyati boshqarmasi To'raqo'rg'on tumanidagi

alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan (aqli zaif)

bolalar uchun ixtisoslashgan

48-sonli maktab-internati o'qituvchisi

[@LogopedRano89](#)

+998 90 344 86 07

Annotatsiya

Mazkur maqolada aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni sensomotor rivojlantirishni korreksion pedagogika ish tizimida amalga oshirishning zamonaviy texnologiyalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda sensomotor rivojlanishning psixologik asoslari, uning kognitiv va nutq rivojlanishiga ta'siri hamda maxsus ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi.

Nazariy asos sifatida Jean Piagetning sensomotor rivojlanish bosqichi haqidagi qarashlari, Lev Vygotskyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi hamda A. Jean Ayresning sensor integratsiya nazariyasi tahlil qilinadi. Maqolada korreksion pedagogik jarayonda qo'llaniladigan bosqichma-bosqich rivojlantirish modeli, o'yin texnologiyalari, sensor integratsiya mashqlari, multimodal yondashuv hamda individual ta'lim dasturlarining ahamiyati asoslab beriladi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, sensomotor rivojlantirishni tizimli va texnologik yondashuv asosida tashkil etish bolalarning motor koordinatsiyasi, diqqat barqarorligi, nutq faolligi va ijtimoiy moslashuv darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot natijalari korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirish texnologiyalarini kompleks qo'llash samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Aqliy rivojlanish buzilishi, sensomotor rivojlanish, korreksion pedagogika, sensor integratsiya, pedagogik texnologiya, individual ta'lim dasturi, mayda motorika, yirik motorika, multimodal yondashuv, inklyuziv ta'lim.

Zamonaviy ta'lim tizimida aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning psixik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalarda bilish jarayonlarining (idrok, diqqat, xotira, tafakkur) sust rivojlanishi, nutq faoliyatidagi qiyinchiliklar hamda harakat koordinatsiyasining yetarlicha shakllanmaganligi kuzatiladi. Shu sababli korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Sensomotor rivojlanish — bu sezgi (sensor) va harakat (motor) tizimlarining o'zaro integratsiyasi jarayoni bo'lib, bolaning atrof-muhitni anglashida asosiy poydevor vazifasini bajaradi. Bola dastlab tashqi olamni sezgi organlari va harakat faoliyati orqali o'zlashtiradi. Shuning uchun sensomotor tajribaning yetarli darajada shakllanmaganligi kognitiv rivojlanishning sekinlashuviga olib keladi.

Ilmiy tadqiqotlar sensomotor rivojlanishning intellektual taraqqiyotdagi o'rnini asoslab bergan. Jumladan, Jean Piaget o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida bolaning aqliy taraqqiyoti sensomotor faoliyatdan boshlanishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, harakat va sezgi tajribasi keyingi tafakkur operatsiyalarining shakllanishiga zamin yaratadi.

Lev Vygotsky esa rivojlanish jarayonida ijtimoiy muhit va pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ko'rsatib, “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi orqali bolaga maqsadli yordam berish zarurligini asoslab beradi. Bu yondashuv korreksion

pedagogika ish tizimida sensomotor mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich va individual tarzda tashkil etishni talab qiladi.

Shuningdek, A. Jean Ayres tomonidan ishlab chiqilgan sensor integratsiya nazariyasi sezgi tizimlari o'rtasidagi uyg'unlikning markaziy nerv tizimi faoliyatiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslaydi. Sensor integratsiya buzilishlari aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda tez-tez uchraydi va bu holat diqqat, nutq hamda o'quv faoliyatida qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirishni amalga oshirish texnologiyalari nafaqat motor ko'nikmalarni shakllantirish, balki kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar — o'yin asosidagi yondashuv, multimodal mashg'ulotlar, individual ta'lim dasturlari hamda sensor integratsiya mashqlari — ushbu jarayonni samarali tashkil etish imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni sensomotor rivojlantirishni korreksion pedagogika ish tizimida amalga oshirish texnologiyalarini ilmiy asoslash va ularning amaliy samaradorligini yoritishdan iborat.

Korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari. Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar bilan ishlashda korreksion pedagogika ish tizimi kompleks, tizimli va uzluksiz yondashuvni talab etadi. Sensomotor rivojlantirish ushbu tizimning tayanch yo'nalishlaridan biri bo'lib, bolaning bilish jarayonlari, nutq rivoji va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, bolaning aqliy rivojlanishi dastlab sensomotor tajriba orqali shakllanadi. Harakat va sezgi tajribasi asosida bola predmetlarning xususiyatlarini, sabab-oqibat munosabatlarini anglaydi. Agar sensomotor bosqichda yetarli tajriba bo'lmasa, keyingi kognitiv operatsiyalar rivoji sekinlashadi.

Lev Vygotskyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi esa sensomotor mashg'ulotlarni pedagogik qo'llab-quvvatlash asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Bola kattalar yoki mutaxassis ko‘magida murakkabroq harakatlarni bajarish orqali yangi ko‘nikmalarni egallaydi.

Shuningdek, A. Jean Ayres tomonidan ishlab chiqilgan sensor integratsiya nazariyasi sezgi tizimlarining uyg‘un ishlashi markaziy nerv tizimi faoliyatini barqarorlashtirishini ta’kidlaydi. Vestibulyar, proprioseptiv va taktil tizimlar o‘rtasidagi muvofiqlik buzilganda, bolada diqqat, xotira va harakat koordinatsiyasi bilan bog‘liq muammolar yuzaga keladi.

Sensomotor rivojlantirish texnologiyalarining mazmuni va bosqichlari. Korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirish texnologiyalari quyidagi bosqichlar asosida amalga oshiriladi:

Diagnostik bosqich: Bu bosqichda bolaning yirik va mayda motorikasi, harakat koordinatsiyasi, muvozanat saqlash qobiliyati, vizual-motor integratsiyasi, taktil sezgirliги o‘rganiladi. Diagnostika natijalariga asoslanib individual korreksion dastur tuziladi.

Rejalashtirish bosqichi: Individual ta’lim va rivojlantirish dasturi ishlab chiqiladi. Unda: mashg‘ulotlarning maqsadi, qo‘llaniladigan metod va vositalar, murakkablik darajasi, monitoring mezonlari aniq belgilanadi.

Amaliy (korreksion) bosqich, mazkur bosqichda sensomotor rivojlantirish texnologiyalari bevosita qo‘llaniladi. Sensomotor rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari sirasiga quydagilar kiritiladi.

O‘yin texnologiyalari: O‘yin bolalar faoliyatining yetakchi turi hisoblanadi. Harakatli o‘yinlar, rolli o‘yinlar va didaktik o‘yinlar orqali sensomotor rivojlanish tabiiy va motivatsion muhitda amalga oshiriladi. Masalan: “To‘pni ushla” o‘yini — koordinatsiyani rivojlantiradi, “Rangni top” mashqi — vizual idrokni mustahkamlaydi, “Jim harakat” o‘yini — muvozanat va nazoratni oshiradi.

Sensor integratsiya texnologiyasi: Bu texnologiya sezgi tizimlarini uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Mashqlar: Muvozanat platformasida turish, turli fakturadagi materiallar bilan ishlash, ko‘z bog‘langan holda predmetni aniqlash, ritmik harakatlar va

musiqa asosida mashqlar. Ushbu yondashuv diqqatni barqarorlashtiradi va markaziy nerv tizimi faoliyatini faollashtiradi.

Multimodal yondashuv: Multimodal texnologiya bir vaqtning o'zida bir necha analizatorlarni ishga soladi: ko'rish, eshitish, harakat va taktil sezgilar. Masalan: Harakat bilan birga she'r aytish, rangli kartochkalar asosida jismoniy mashqlar, musiqali gimnastika. Bu yondashuv informatsiyani yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Mayda motorikani rivojlantirish texnologiyalariga quydagilar kiradi: Barmoqlar gimnastikasi, mozaika va konstruktor yig'ish, plastilin bilan ishlash, tugma qadash va ip o'tkazish mashqlari. Ushbu faoliyatlar yozuv ko'nikmalari va nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT): Interaktiv doskalar, sensorli ekranlar va maxsus rivojlantiruvchi dasturlar yordamida vizual-motor koordinatsiya mustahkamlanadi. Raqamli o'yinlar motivatsiyani oshiradi va mashg'ulotlarni qiziqarli qiladi.

Tizimli tashkil etilgan sensomotor mashg'ulotlar natijasida: harakat aniqligi oshadi, muvozanat yaxshilanadi, diqqat barqarorlashadi, nutq faolligi ortadi, ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari shakllanadi. Sensomotor faoliyat miya neyron aloqalarini mustahkamlaydi va bilish jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Harakat orqali o'rganish bolalarda mustaqillik, o'ziga ishonch va ijobiy emotsional holatni shakllantiradi.

Individual va differensial yondashuv, korreksion pedagogika ish tizimida har bir bolaning: yosh xususiyatlari, psixofiziologik holati, rivojlanish darajasi, motivatsion ehtiyojlari hisobga olinadi. Mashg'ulotlar murakkabligi bosqichma-bosqich oshiriladi, ijobiy mustahkamlash usullari qo'llaniladi.

Sensomotor rivojlantirishni korreksion pedagogika ish tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirish aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Tizimli, bosqichma-

bosqich va individual yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar nafaqat motor ko'nikmalarni, balki kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni sensomotor rivojlantirishni korreksion pedagogika ish tizimida texnologik yondashuv asosida tashkil etish ularning umumiy psixik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Sensomotor faoliyat — bu faqat harakatni rivojlantirish emas, balki bolaning bilish jarayonlarini faollashtirish, nutqini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashning kompleks vositasidir.

Nazariy tahlillar shuni tasdiqladiki, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida harakat va sezgi tajribasi yetakchi rol o'ynaydi. Jean Piaget ta'kidlagan sensomotor bosqich intellekt shakllanishining poydevori bo'lsa, Lev Vygotsky konsepsiyasiga ko'ra, pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali bolaning rivojlanish imkoniyatlari kengaytiriladi. Shuningdek, A. Jean Ayres tomonidan asoslangan sensor integratsiya nazariyasi sezgi tizimlarining uyg'un ishlashi markaziy nerv tizimi faoliyatini barqarorlashtirishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Amaliy natijalar quyidagilarni ko'rsatdi: sensomotor mashg'ulotlar yirik va mayda motorika rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi, vizual-motor koordinatsiya va muvozanat mustahkamlanadi, diqqatning barqarorligi va topshiriqni bajarish sifati oshadi, nutq faolligi va kommunikativ ko'nikmalar rivojlanadi, bolalarda o'ziga ishonch va mustaqillik hissi shakllanadi.

Korreksion pedagogika ish tizimida sensomotor rivojlantirish texnologiyalarini bosqichma-bosqich, individual va differensial yondashuv asosida qo'llash eng samarali natijani beradi. Diagnostika → rejalashtirish → amaliy faoliyat → monitoring ketma-ketligi asosida tashkil etilgan jarayon bolalarning rivojlanish dinamikasini nazorat qilish va zarur hollarda dasturga tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

O'yin texnologiyalari, multimodal yondashuv, sensor integratsiya mashqlari hamda axborot-kommunikatsion vositalardan foydalanish korreksion jarayonni yanada samarali

va motivatsion qiladi. Ayniqsa, ta'lim jarayoniga ota-onalarni jalb etish va uy sharoitida ham sensomotor mashqlarni davom ettirish natijadorlikni oshiradi.

Umuman olganda, sensomotor rivojlantirish texnologiyalarini korreksion pedagogika ish tizimiga integratsiya qilish aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi, o'quv faoliyatida faol ishtiroki hamda jamiyatga ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida mazkur yo'nalishda innovatsion pedagogik vositalarni keng joriy etish, individual ta'lim dasturlarini yanada takomillashtirish hamda fanlararo (psixolog, logoped, defektolog, ota-ona) hamkorlik asosida kompleks korreksion modellarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jean Piaget. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1952.
2. Jean Piaget. The Construction of Reality in the Child. New York: Basic Books, 1954.
3. Lev Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Lev Vygotsky. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
5. A. Jean Ayres. Sensory Integration and the Child. Los Angeles: Western Psychological Services, 1979.
6. Maria Montessori. The Montessori Method. New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.
7. K. D. Ushinsky. Chelovek kak predmet vospitaniya. Moskva: Pedagogika, 1988.
8. Bo'taboyev, R. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2019.
9. Qodirov, A. Korreksion pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

10. Nurmatova, D. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi. Toshkent: Innovatsiya, 2021.
11. Turebaeva, G. Sensor rivojlanish va uning pedagogik ahamiyati. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
12. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent, 2020.